

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној јуна 2019. године, образована је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације НАЈСТАРИЈЕ ЗИДНО СЛИКАРСТВО БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ И ЊЕГОВА ОБНОВА У XVI ВЕКУ, коју је поднео Милош Живковић, дипломирани историчар уметности. За чланове комисије изабрани су др Миодраг Марковић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, у својству ментора, др Бранислав Тодић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, др Драган Војводић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, др Драгана Павловић, доцент Филозофског факултета у Београду и др Бојан Миљковић, научни сарадник Византолошког института САНУ. Пошто су чланови комисије прочитали дисертацију, подносе Већу следећи

ИЗВЕШТАЈ

Докторска дисертација Милоша Живковића изложена је на 610 компјутерски обрађених страна, које поред основног текста укључују напомене и списак литературе са скраћеницама. Уз рукопис дисертације приложен је и CD ROM са илустрацијама.

Дисертација је посвећена зидном сликарству Богородичине цркве у Студеници из 1208/1209. године и фрескама које су у том храму изведене 1568. године. Реч је о живопису главне цркве гробног манастира оснивача династије Немањића, Симеона Немање, која, у целини узев, представља један о кључних споменика српске средњовековне уметности. Најстарије фреске тог манастирског католикона, израђене залагањем великог жупана Стефана Немањића, улазе у ред најважнијих сликарских

целина на подручју српских земаља у средњем веку, а њихов шири значај заснива се на чињеници да истовремено представљају и једно од најважнијих уметничких остварења на подручју византијског културног круга с почетка XIII столећа, односно из година покрсташком освајању Цариграда (1204). Првобитни тематски програм живописа Богородичине цркве у Студеници уобличен је под надзором тадашњег манастирског архимандрита Саве, потоњег првог архиепископа аутокефалне Српске цркве. Млађи слој сликарства, настао у времену велике уметничке и културне обнове на подручју обновљене Пећке патријаршије (после 1557), у приличној је мери представљао својеврсну „обнову“ и „рестаурацију“ првобитних фресака. Оба слоја студеничких фресака у науци су већ била предмет истраживања. Штавише, оне су већ представљене и у виду неколико монографских студија. Па ипак, из разлога различите природе, постоји и даље приличан број празнина у научним сазнањима о живопису последње Немањине задужбине у отачаству, чак и када је реч о попису његовог иконографског репертоара. Због тога се кандидатова намера да докторску дисертацију посвети најстаријим студеничким фрескама и њиховој обнови у XVI веку може сматрати сасвим оправданом. Штавише, имајући, с једне стране, у виду већ поменути значај споменичке целине о којој је реч, односно савремене домете научних истраживања византијске и српске средњовековне уметности, као и техничке стандарде презентације одговарајуће ликовне грађе, могло би се рећи да је нова монографска студија о фрескама Богородичине цркве у Студеници била неопходна.

Прва глава дисертације носи наслов ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА (стр. 1-32). У њој је на прегледан начин изложен историјат проучавања најстаријих студеничких фресака, односно млађег слоја сликарства. Тај историјат сачињен је комбиновањем хронолошког и проблемског приступа. У првом делу пажња је посвећена истраживањима од првих деценија XIX века па до раздобља између два светска рата, у времену када су оба старија слоја сликарства била тек делимично сагледљива, будући да је 1846-1857. године већи део поткуполног простора наоса био прекривен новим зидним сликама. Кандидат је, потом, пажњу усмерио на нову етапу у откривању, пописивању и презентацији нове грађе о живопису студеничког католикона, отпочету конзерваторско-рестаураторским радовима 1951. Рад на објављивању фресака који је тада започет настављен је у послератном раздобљу све до последњих година, а најбоље је систематизован у два монографска текста (оба из 1986). Поред историјата пописивања фресака Богородичине цркве у Студеници, у првој глави дисертације је дат преглед истраживања тематског програма и иконографије,

односно стилских одлика најстаријег стратума живописа, а поменути су и радови истраживача који су посебно проучавали фреске из XVI столећа. На самом крају сачињена је кратка критичка рекапитулација досадашњих истраживања из које се јасно сагледава да су многа питања која намеће студенички живопис још увек ендовољно расветљена.

Следи глава под насловом ЗАСНИВАЊЕ СТУДЕНИЦЕ, ИЗГРАДЊА КАТОЛИКОНА, ЊЕГОВО ОСЛИКАВАЊЕ И КТИТОРИ (стр. 33-54). Када је реч о датовању настанка манастира, кандидат се приклонио мишљењу, у историографији дуго преовлађујућем, да је велики жупан Стефан Немања почео да гради свој гробни манастир после припајања „Диоклитије и Далмације“ својој држави, то јест 1186. године, а да су главни радови окончани пре његовог монашења (1196). Разматрање садржине оштећеног ктиторског натписа у подножју куполе, односно остатака портрета на главној, западној капији манастирског града, резултирало је претпоставком да је ктитор најстаријег зидног сликарства у Богородичиној цркви у Студеници био велики жупан Стефан Првовенчани, те да је, као што се у науци одавно сматра, саветодавну улогу у подухвату имао манастирски архимандрит Сава, а да се о ктиторским заслугама великог кнеза Вукана, такође поменутог у натпису, не може говорити са поуздањем.

У трећој глави дисертације – ПОПИС ФРЕСАКА СА НАТПИСИМА (1208/1209. и 1568) [стр. 55-74] – набројане су све сцене и појединачне фигуре, сачуване на оба слоја живописа. Уз идентификације представа приложени су и натписи на српскословенском језику. Исправљена су многа раније недовољно прецизна читања, а поједини натписи први пут су у науци уочени и прочитани.

У најобимнијој, четвртој глави, под насловом ТЕМАТСКИ ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ (1208/1209 и 1568) [стр. 75-291] разматран је избор и распоред сцена и појединачних светитељских фигура у живопису Богородичине цркве у Студеници. У складу са хијерархијом у оквиру сакралне топографије црквене грађевине, излагање је груписано у одговарајућа поглавља (*Купола и пандантифи, Програм олтара, Христорошки циклус у наосу, Појединачне фигуре у поткуполном простору и западном травеју, Програм вестибила, Програм припрате*). Осим најстаријег слоја зидних слика, у обзир су узети и они сегменти живописа XVI века за које се с приличном сигурношћу може тврдити да су засновани на оригиналном програму. Кандидат је највећу пажњу посветио сагледавању тематике живописа у ширем контексту византијског монументалног сликарства,

поредећи, веома систематично, програмско место сцена и светачких фигура са одговарајућим решењима у старијим, а по потреби и у млађим, источнохришћанским споменицима. Примењујући такав приступ у својој анализи, аутор је, неретко на трагу резултата ранијих истраживања, успео да препозна извесне програмске особености студеничког фреско-ансамбла, посебно када је реч о избору појединачних светитељских представа. Њихову појаву и нарочито одабрано место у програму, довео је неретко, опет, ослањајући се у приличној мери на истраживања претходника, у везу са личношћу манастирског настојатеља Саве. У контексту уочених особености, указано је каткад и на одјек одговарајућег програмског решења у млађим споменицима српског средњовековног монументалног живописа.

У глави под насловом ИКОНОГРАФИЈА НАЈСТАРИЈИХ ФРЕСАКА БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ (стр. 292-377) прилично је детаљно, у оквиру три поглавља (*Представе у олтару*, *Сцене у наосу*, *Појединачне представе*), сагледано иконографско устројство првобитног живописа Немањине гробне цркве. Служећи се опробаним и поузданим методом иконографских истраживања, кандидат је, најпре, подробно описао сачуване сцене, а потом их и компаративно размотрио, састављајући по потреби и обиман „каталог“ сродних источнохришћанских примера, при чему је испољио изванредно познавање ликовне грађе из домена византијске ументости, односно научне литературе о њој. У појединим случајевима су с правом проблематизована раније широко прихваћена тумачења о пореклу иконографских решења, каткад и по цену изостанка коначних одговора на питање о идејним, то јест богословским основима појединих елемената слике (рецимо, „ограђени врт“ у сцени *Благовести*, одсуство Агнеца у *Служби архијереја*). За разлику од сцена, појединачне иконографске теме нису разматране у целини и систематски, већ је пажња посвећена одабраним представама, то јест особеним иконографским обрасцима, релевантним за разумевање студеничких решења.

Шеста глава – СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ НАЈСТАРИЈИХ ФРЕСАКА БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ (стр. 378-414) – посвећена је ликовним особеностима фресака из 1208/1209. У њој су свеобухватно сагледана стилска својства најстаријег студеничког живописа. С тим циљем су, најпре, детаљној анализи подвргнути појединачни ликовни елементи (композиција, колорит, цртеж итд), а потом су разматране извесне разлике у сликарском поступку, између партија живописа у различитим деловима храма. Кандидат заступа гледиште да је Богородичину цркву у Студеници осликао један главни мајстор, са сарадницима. У другом делу главе акценат

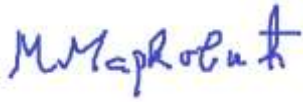
је на проналажењу сродних уметничких остварења на подручју византијског културног простора. Списак раније уочених стилских паралела је на више места проширен, с убедљивим аргументима.

У поглављу посвећеном сликарству из 1568, које је насловио ОБНОВА СЛИКАРСТВА У XVI ВЕКУ (стр. 415-540), и подели на поглавља (*Олтар, Наос, Вестибили, Припрата*) кандидат се прихватио деликатног задатка да утврди у којој је мери поновно осликавање студеничког католикона подразумевало поштовање затеченог тематског програма, односно измене оригиналног избора и распореда појединачких фигура и иконографије сцена из 1208/1209. У настојању да установи однос нових зидних слика према оригиналним, кандидат је, пошто их је претходно детаљно описао, приступио њиховој иконографској анализи. Учинио је то веома савесно, испољивши одлично познавање иконографије споменика обеју епоха који су за његово разматрање биле од значаја, испомажући се, разуме се, и опширно наведеном стручном литературом.

У складу са устаљеном структуром монографских студија, у последњој глави, под насловом ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА (541-545) аутор је укратко изложио резултате својих истраживања живописа Богородичине цркве у Студеници из 1208/1209. и 1568.

На основу свега што је наведено, може се закључити да је Милош Живковић написао узорну и научно веома вредну дисертацију која доноси нова научна сазнања о разматраној теми. Своја истраживања Живковић је засновао на савременим методолошким начелима, на изванредно богатој литератури, на широкој лепези извора, како писаних тако и иконографских, и што је посебно важно на изванредном познавању студеничких фресака. Захваљујући томе успео је да до детаља прикаже и објасни програмске, иконографске и стилске особине најстаријег живописа Богородичине цркве у Студенице. Стога са посебним задовољством предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати дисертацију ИДЕЈНЕ ОСНОВЕ ТЕМАТског ПРОГРАМА ЖИВОПИСА ЦРКВЕ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА У МАРКОВОМ МАНАСТИРУ и да кандидату омогући њену усмену одбрану.

Чланови комисије:

Др Миодраг Марковић, редовни професор Филозофског факултета у Београду

др Бранислав Тодић, редовни професор Филозофског факултета у Београду

др Драган Војводић, редовни професор Филозофског факултета у Београду

др Драгана Павловић, доцент Филозофског факултета у Београду

др Бојан Миљковић, научни сарадник Византолошког института САНУ